اخبار
درویش‌خان

در مطبوعات، از دوران قاجار تا عصر حاضر

به کوشش
مهدی نورمحمدی

مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور
تهران ۱۴۰۱

فهرست

مقدمه ۹

اخبار ۱۹

۱. نوشتهٔ روزنامهٔ نوبهار دربارهٔ کنسرت عارف که به کوشش درویش‌خان اجرا شد ۲۱
۲. تشکر عارف از درویش‌خان و دیگر اساتید به دلیل مساعدت در اجرای کنسرت ۲۱
۳. اعلان کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده در گراند هتل ۲۳
۴. اعلان کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده در گراند هتل ۲۳
۵. غزل‌هایی که طاهرزاده در کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده خواند ۲۴
۶. اعلان دومین کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده در گراند هتل ۲۶
۷. اعلان سومین کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده در گراند هتل ۲۷
۸. انتشار غزل‌های سومین کنسرت درویش‌خان و حسین‌خان اسماعیل‌زاده ۲۸
۹. اعلان کنسرت درویش‌خان در منزل صاحب‌اختیار به نفع حریق‌زدگان آمل ۲۹
۱۰. تقدیم ۵۰ تومان از عایدات کنسرت توسط درویش‌خان برای فقرای تهران ۳۱
۱۱. اعلان برگزاری کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع فقرای تهران ۳۲
۱۲. اعلان برگزاری کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع فقرای تهران ۳۲
۱۳. اعلان برگزاری کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع فقرای تهران ۳۳
۱۴. گزارش کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع فقرای تهران ۳۴
۱۵. اعلان کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع ملک‌الشعرای بهار ۳۶
۱۶. اعلان کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع ملک‌الشعرای بهار ۳۷
۱۷. گزارش کنسرت درویش‌خان، مختاری و طاهرزاده به نفع ملک‌الشعرای بهار ۳۸
۱۸. گزارشی از کنسرت درویش‌خان به نفع مدرسهٔ ایتام ۳۹
۱۹. گزارش کنسرت درویش‌خان و شرکت خیریه به نفع مدرسهٔ ایتام ۴۰
۲۰. اعلان انتخاب نام خانوادگی درویش توسط درویش‌خان در روزنامهٔ ایران ۴۱
۲۱. اعلان کنسرت درویش‌خان و رکن‌الدین مختاری به نفع مدرسهٔ ایتام ۴۲

۲۲. اعلان کنسرت درویش‌خان و رکن‌الدین مختاری به نفع مدرسهٔ ایتام ۴۲
۲۳. اعلان کنسرت درویش‌خان و رکن‌الدین مختاری به نفع مدرسهٔ ایتام ۴۳
۲۴. گزارشی از کنسرت درویش‌خان و رکن‌الدین مختاری به نفع مدرسهٔ ایتام ۴۵
۲۵. اعلان کنسرت درویش‌خان و جمعیت خیریهٔ ایتام در گراند هتل ۴۸
۲۶. اعلان کنسرت درویش‌خان و جمعیت خیریهٔ ایتام در گراند هتل ۴۹
۲۷. گزارشی از کنسرت درویش‌خان و جمعیت خیریهٔ ایتام در گراند هتل ۵۰
۲۸. اعلان گاردن پارتی بهارستان به نفع غارت‌زدگان ارومیه و کنسرت درویش‌خان در آن ۵۲
۲۹. گزارشی از گاردن پارتی بهارستان و اشاره به کنسرت درویش‌خان ۵۳
۳۰. تشکر کمیسیون گاردن پارتی بهارستان از درویش‌خان و دیگر افراد ۵۴
۳۱. صورت خلاصهٔ عایدات گاردن پارتی بهارستان و کنسرت درویش‌خان ۵۵
۳۲. اشارهٔ مترجم‌الممالک به خدمات درویش‌خان به موسیقی ایرانی در مدرسهٔ موزیک ۵۷
۳۳. اعلان کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۵ آذر ۱۳۰۰ ..... ۵۷
۳۴. اعلان کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۱۲ آذر ۱۳۰۰ ..... ۵۸
۳۵. اعلان کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۱۶ آذر ۱۳۰۰ ..... ۵۹
۳۶. گزارشی از کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۱۷ آذر ۱۳۰۰ ..... ۶۰
۳۷. گزارشی از کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۱۹ آذر ۱۳۰۰ ..... ۶۲
۳۸. اعلان کنسرت درویش‌خان در گراند هتل در روزنامهٔ ایران ــ ۳۰ آذر ۱۳۰۰ ..... ۶۴
۳۹. ساخت موسیقی نمایش «بچهٔ گدا» اثر میرزادهٔ عشقی توسط درویش‌خان ۶۶
۴۰. ساخت موسیقی نمایش «بچهٔ گدا» اثر میرزادهٔ عشقی توسط درویش‌خان ۶۷
۴۱. اشارهٔ عارف به ابتکارات درویش‌خان در موسیقی در مقالهٔ «فتوای من» ۶۷
۴۲. اعلان کنسرت درویش‌خان برای پنجمین سال انتشار روزنامهٔ ناهید ۶۸
۴۳. اعلان کنسرت درویش‌خان برای پنجمین سال انتشار روزنامهٔ ناهید ۶۹
۴۴. گزارشی از کنسرت درویش‌خان برای پنجمین سال انتشار روزنامهٔ ناهید ۶۹
۴۵. خبر درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ــ ۲ آذر ۱۳۰۵ خورشیدی ۷۱
۴۶. نوشتهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۷۲
۴۷. خبر درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ اقدام ــ ۳ آذر ۱۳۰۵ خورشیدی ۷۳
۴۸. نوشته و شعری در رثای درویش‌خان به قلم پرتو علوی ــ ۳ آذر ۱۳۰۵ ..... ۷۴
۴۹. خبر درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ کوشش ــ ۴ آذر ۱۳۰۵ ..... ۷۴
۵۰. چگونگی درگذشت، تشییع و ترحیم درویش‌خان به روایت روزنامهٔ ناهید ۷۵
۵۱. دل‌نوشته‌ای دربارهٔ درگذشت درویش‌خان به قلم ابراهیم ناهید ۷۶

۵۲. مطلبی دربارهٔ مقایسهٔ مقام هنرمند در ایران و فرانسه در روزنامهٔ ناهید ۸۰
۵۳. مادهٔ تاریخ فوت درویش‌خان، سرودهٔ یحیی دولت‌آبادی ۸۱
۵۴. قطعه‌ای در رثای درویش، سرودهٔ علی پرتو ۸۱
۵۵. انتقاد روزنامهٔ ناهید از بلدیه برای دریافت پول گل‌های تشییع درویش‌خان ۸۲
۵۶. نوشتهٔ حیدر رضازاده خطاب به یاران درویش‌خان به مناسبت هفتمین روز فوت وی ۸۲
۵۷. اعلان کلنل وزیری دربارهٔ مجلس یادبود درویش‌خان در مدرسهٔ عالی موسیقی ۸۲
۵۸. گزارش برگزاری مجلس یادبود درویش‌خان در مدرسهٔ عالی موسیقی ۸۳
۵۹. مادهٔ تاریخ درگذشت درویش‌خان، سرودهٔ شکوهی یزدی ۸۶
۶۰. توضیح روزنامهٔ ناهید دربارهٔ انتقاد از بلدیهٔ تهران ۸۷
۶۱. مادهٔ تاریخ درگذشت درویش‌خان، سرودهٔ معزدیوان فکری در روزنامهٔ ناهید ۸۸
۶۲. گزارش برگزاری مراسم هفتمین روز درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ ناهید ۸۹
۶۳. تشکر شاگردان درویش‌خان از روزنامهٔ ناهید بابت برگزاری مراسم هفتم وی ۹۰
۶۴. مادهٔ تاریخ درگذشت درویش‌خان، سرودهٔ معزدیوان فکری در روزنامهٔ ستارهٔ ایران ۹۱
۶۵. تشکر روزنامهٔ ناهید از رئیس نظمیه به دلیل رسیدگی به پروندهٔ تصادف درویش‌خان ... ۹۲
۶۶. مقاله‌ای در نقد نوشتهٔ حیدر رضازاده با عنوان «تار مرد» در روزنامهٔ ناهید ۹۲
۶۷. خبر برگزاری چهلمین روز درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ ناهید ۹۴
۶۸. خبر برگزاری چهلمین روز درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۹۴
۶۹. گزارشی از مراسم چهلمین روز درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۹۵
۷۰. گزارشی از مراسم چهلمین روز درگذشت درویش‌خان در روزنامهٔ ناهید ۹۶
۷۱. تصمیم اعضای کمیسیون «به یاد درویش» برای اهدای سه‌تار درویش‌خان به موزهٔ ملی ۹۸
۷۲. خبر کمک کمال‌الملک به خانوادهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ ناهید ۹۸
۷۳. انتشار خبر برقراری مقرری برای خانوادهٔ درویش‌خان توسط دولت در روزنامهٔ ناهید ۹۹
۷۴. انتشار سخنرانی حبیب‌الله‌خان شهاب در مراسم چهلمین روز درگذشت درویش‌خان ۹۹
۷۵. انتشار شعری دربارهٔ تاریخ فوت درویش‌خان در روزنامهٔ ناهید ۱۰۲
۷۶. شعری در رثای درویش‌خان، سرودهٔ عاصی معلم ادبیات در روزنامهٔ ناهید ۱۰۳
۷۷. انتشار شعر «مرثیهٔ درویش»، سرودهٔ وحید دستگردی در روزنامهٔ ناهید ۱۰۴
۷۸. انتشار شعر وحید دستگردی و مجدالعلی خراسانی در رثای درویش‌خان ۱۰۵
۷۹. شعری در رثای درویش‌خان در روزنامهٔ نسیم شمال ـ ۲۹ دی ۱۳۰۵ ..... ۱۰۷
۸۰. اعلان کنسرت به یاد درویش‌خان و ایرج میرزا توسط حسن اعتضادی ۱۰۸
۸۱. تذکری دربارهٔ کنسرت به یاد ایرج میرزا و درویش‌خان ۱۰۹

۸۲. اعلان کنسرت حسن اعتضادی به یاد ایرج میرزا و درویش‌خان ۱۱۰
۸۳. گزارشی از اقدامات انجام شده توسط کمیسیون «به یاد درویش» ۱۱۰
۸۴. خبر انتشار اشعار امیرجاهد به یاد ایرج میرزا و درویش‌خان ۱۱۲
۸۵. قسمت اول مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۱۳
۸۶. قسمت دوم مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۱۴
۸۷. قسمت سوم مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۱۶
۸۸. قسمت چهارم مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۱۸
۸۹. قسمت پنجم مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۲۰
۹۰. قسمت ششم مقالهٔ حیدر رضازاده دربارهٔ درویش‌خان در روزنامهٔ اطلاعات ۱۲۱
۹۱. اعلان موسی معروفی دربارهٔ اجرای کنسرت در گراند هتل ۱۲۳
۹۲. نوشتهٔ سن آراکلیان رئیس سابق مدرسهٔ موسیقی تفلیس دربارهٔ درویش‌خان ۱۲۴
۹۳. اعلان کنسرت یحیی زرپنجه به یاد درویش‌خان ۱۲۵
۹۴. اعلان کنسرت حسین‌خان اسماعیل‌زاده به یاد درویش‌خان ۱۲۶
۹۵. خبر درگذشت نورسیده درویش، همسر درویش‌خان ۱۲۶
۹۶. خبر مراسم اولین سال درگذشت همسر درویش‌خان ۱۲۷
۹۷. مقالهٔ احمد خواص دربارهٔ درویش‌خان در مجلهٔ یادگار ۱۲۷
۹۸. مقاله‌ای دربارهٔ درویش‌خان در ماهنامهٔ موزیک ایران ۱۳۲
۹۹. خاطرات مشیرهمایون از اجرای کنسرت به همراه درویش‌خان در رشت ۱۳۴
۱۰۰. قسمت اول مقالهٔ حسینعلی ملاح دربارهٔ درویش‌خان در مجلهٔ موسیقی ۱۳۶
۱۰۱. قسمت دوم مقالهٔ حسینعلی ملاح دربارهٔ درویش‌خان در مجلهٔ موسیقی ۱۴۴
۱۰۲. مقاله‌ای مهم دربارهٔ درویش‌خان در مجلهٔ اطلاعات هفتگی ـ ۱۵ آذر ۱۳۳۶ ..... ۱۵۰
۱۰۳. تحلیل یکی از آثار درویش‌خان در مجلهٔ موسیقی توسط هرمز فرهت ـ شهریور ۱۳۳۷ .... ۱۵۹
۱۰۴. اشارهٔ روح‌الله خالقی به یکی از آثار درویش‌خان در مقالهٔ «مودولاسیون» ۱۶۳
۱۰۵. اشارهٔ ساسان سپنتا به درویش‌خان در مقالهٔ «مکتب تار» ۱۶۷
۱۰۶. برنامهٔ کنسرت «جشن نصرت ملی» در انجمن اخوت در مجلهٔ سپید و سیاه ۱۷۰
۱۰۷. شرح زندگی درویش‌خان به قلم حسن مشحون در فصلنامهٔ موسیقی ماهور ۱۷۲

منتخب تصاویری از اخبار ۱۸۳

تصاویر ۲۱۵

نمایه ۲۴۷

مقدمه

یکی از برجسته‌ترین، مشهورترین و محبوب‌ترین چهره‌های موسیقی اصیل ایرانی در یکصد سال اخیر، بدون هیچ شکی غلامحسین درویش ملقب به درویش‌خان است.

درویش‌خان چهره‌ای خاص و منحصر به فرد در تاریخ موسیقی ایران به شمار می‌رود. این خاص و منحصر به فرد بودن چه در نام و لقب این هنرمند، چه از لحاظ سرگذشت زندگی‌اش، چه از لحاظ تأثیری که بر موسیقی اصیل ایرانی بر جا گذاشته و چه در نوع درگذشت وی نیز به خوبی مشهود است.

درویش‌خان به علت سجایای اخلاقی و جاذبهٔ شخصیتی، در زمان حیات خود محبوب موسیقی‌دانان و مردم زمانهٔ خود بود و با گذشت نزدیک به یک قرن از درگذشت وی، بر این شهرت و محبوبیت بی‌نظیر هیچ گونه خدشه‌ای وارد نشده است.

نورعلی برومند در گفت و گو با هرمز فرهت دربارهٔ محبوبیت فراوان وی گفته است: «مرحوم درویش‌خان مردی بود فوق‌العاده باهوش و باشعور. سواد زیادی نداشت. از حیث معلومات، فوق‌العاده سوادی نداشت. ولی این مرد در صورتی که در آن زمان ساز زدن و این شغل، اصولاً شغل خیلی محترمی نبود، مطربی بود ولی مرحوم درویش‌خان یک رفتاری داشت و یک خُلقی داشت که هر جا وارد می‌شد همه مثل یک وزیر بهش احترام می‌گذاشتند. به این اندازه این مرد متین بود. [...] خیلی مورد احترام مردم بود.»[1]

درویش‌خان یکی از نخبگان فرهنگی عصر و چهره‌ای متشخص در ایرانِ آن روزگار بود. او در طول زندگی نسبتاً کوتاه خود، روسیه، عثمانی، اتریش، فرانسه و انگلیس را سیاحت کرد و نام ایران را با نوای شورانگیز تارش در این کشورها پرآوازه ساخت.[2]

---

۱. درس‌هایی از نورعلی برومند، دستگاه ماهور (درس‌هایی دربارهٔ ضربی‌ها، تصانیف و آوازخوانی)، گفت‌وگو و ضبط: هرمز فرهت، متن دفترچه: هومان اسعدی، انتشارات ماهور، ۱۳۸۴.

۲. در شمارهٔ ۵ روزنامهٔ گرامافون نیوز دربارهٔ مسیر حرکت درویش‌خان و نوازندگان همراهش چنین آمده است: «بعد از طی مسیری چهار روزه و عبور از شهرهای باکو، استانبول، وین و پاریس، گروه خوانندگان و نوازندگان، کار خود را برای ضبط صفحات به طور جدی و مشتاقانه و با صرف ۶ تا ۸ ساعت وقت در هر روز آغاز کردند.» (به ترجمهٔ وهرز پوراحمد)

وی علاوه بر جاذبهٔ ذاتی و کاریزمای شخصیتی خود که مخاطب را وادار به احترام می‌کرد، موسیقی‌دانی مبتکر، نوآور، خوش‌قریحه و خلاق بود و همین ویژگی‌ها شخص سختگیر و مشکل‌پسندی چون عارف قزوینی را که کمتر به تعریفِ هنرمندی لب برگشوده است وادار ساخت تا دربارهٔ وی چنین بگوید: «منکر نیستم ذوق سرشار ایشان، سلیقهٔ تصرفات، تراوشات مضراب، ترشحات فکری دماغ درویش‌خان تا کنون در ایران سابقه نداشته است.»[۳]

کلنل علینقی وزیری نیز که نظر مثبتی به موسیقی‌دانان پیش از خود نداشته و در خطابه‌های چهارگانهٔ خود آنان را مطرب نامیده، در تمجید از درویش‌خان و خدمات او چنین نوشته است: «غلامحسین‌خان معروف به درویش‌خان، تارزن و سه‌تارزنِ صاحب ذوق سلیم، مخصوصاً خیلی ضربی و تا حدی هم نت می‌دانسته. از پیش‌درآمد و تصنیف و رنگ‌هایی که می‌ساخته عموماً موزون و بامعنی است، مخصوصاً رنگ‌هایش. سیم ششم تار از روی سه‌تار از اضافاتی است که او نموده، یعنی تا آن وقت پنج سیم معمول بوده. آدم شیرین و ملایمی بوده و باعث تربیت طالبین زیادی گشته.»[۴]

درویش‌خان یکی از نخستین موسیقی‌دانان نوگرای ایرانی محسوب می‌شود و ویژگی تجددخواهی او نیز در این است که ریشه در سنت‌ها دارد و با موازین موسیقی اصیل ایرانی در تضاد نیست.

ساخت پیش‌درآمد به مفهوم امروزین و بسط و گسترش این فرم از موسیقی، ساختن دماغهٔ استخوانی بر روی کاسهٔ کوچک تار، افزودن به پرده‌های تار و اضافه کردن سیم ششم به تار به تقلید از سیم چهارم سه‌تار، از جمله ابداعات وی در موسیقی ایرانی است.

درویش‌خان یکی از پیشگامان اجرای کنسرت در ایران است. وی به همراه عارف قزوینی در یک بازهٔ زمانی حدوداً بیست ساله، (از پیروزی انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۸ تا هنگام انقراض سلسلهٔ قاجاریه در سال ۱۳۰۴ خورشیدی) بازیگران اصلی برپایی کنسرت در ایران بوده‌اند.

درویش‌خان موسیقی‌دانی متعهد و دارای عواطف اجتماعی سرشار بود و بر اساس وجدان بیدار خود، هرگز نمی‌توانست نسبت به رویدادهای اجتماعی و دردهای مردمش بی‌تفاوت باشد. از همین رو، علاوه بر ویژگی‌های اخلاقی و خدمات ارزنده به موسیقی ایرانی، آنچه نام این هنرمند بزرگ را جاودانه ساخته، حضور پررنگ او در مناسبت‌های اجتماعی و نفع رساندن به جامعه از طریق موسیقی است.

---

۳. ستارهٔ صبح، سال اول (چهارم)، شمارهٔ ۵، شنبه ۲۶ ذی‌حجهٔ ۱۳۴۳، ۲۷ تیر ۱۳۰۴، ص ۲. (خبر ۴۱)

۴. تاریخ موسیقی ایران در نسخهٔ دستنویس کتاب تاریخ موسیقی علینقی وزیری، سپنتا حامدی‌نژاد، فصلنامهٔ موسیقی ماهور، شمارهٔ ۸۹، پاییز ۱۳۹۹، ص ۲۰۵.

کنسرت به نفع بازماندگان مجاهدین مشروطه، فقرای تهران، کودکان یتیم، حریق‌زدگان بازار تهران، حریق‌زدگان آمل، غارت‌زدگان ارومیه و قحطی‌زدگان روسیه، از جمله اقدامات ارزشمند اجتماعی این موسیقی‌دان بزرگ ملی است.

ابراهیم ناهید مدیر روزنامهٔ ناهید در خصوص خدمات اجتماعی درویش‌خان از طریق موسیقی نوشته است: «من درویش را نمی‌توانم فراموش کنم، زیرا در جشن نصرت ملی در خانهٔ از بیدادِ استبداد خرابِ مرحوم ظهیرالدوله، درویش را در میان آلاچیق مغروق از گل و ریاحین دیدم که مانند رب‌النوع‌های یونانی سازش را به دست گرفته و هزارها نفوس بشر را مدهوش رشته‌های تار خود کرده و کیسه‌های مملو از طلا و نقرهٔ ناز شست خودش را به روی طبق اخلاص گذارده و به وراث مقتولین راه حریت و آزادی اعطا می‌کند! من درویش را نمی‌توانم فراموش کنم، زیرا در گاردن‌پارتی پارک امین‌الدوله که به منفعت مجاهدین مجروح و وراث مقتولین بی‌خانمان و به افتخار فتح اردوی ملی و شکست اردوی استبداد داده می‌شد، درویش را در سن ارکست دیدم که با آهنگ‌های ابتکاری و تازهٔ خود، انقلابی بر پا کرده و سرها را از شور وطن‌پرستی پر ساخته و باز بدون چشم‌داشت به دیناری ذخائر دنیوی، هر چه عاید شد نثار مستحقینش کرد! من درویش را نمی‌توانم فراموش کنم، زیرا پنجهٔ پولادین و مغز پر از فکر و ذوق او بیشتر از جیب و خزانهٔ سلاطین تاجدار گذشته، به این ملت سیه‌روزگار استفاده رسانید! درویش با چند تار سیم آلت موسیقی و با نوت‌های ابتکاری خودش فریاد استغاثهٔ حریق‌زدگان آمل، حریق‌زدگان بازار طهران، غارت‌شدگان ارومیه، جواب و لبیک اجابت گفته و دست آن‌ها را گرفته، تا آن جا که قادر شد و وظیفهٔ او بود، از پریشانی نجات داد!»[۵]

درگذشت نابهنگام و دلخراش درویش‌خان داغی بر دل دوستان و دوستداران وی بر جا نهاد و افسوس که چراغ عمر این هنرمند بزرگ مردمی که می‌توانست بیش از این در خدمت موسیقی ایرانی و جامعهٔ خود باشد در اثر یک سانحهٔ تصادف خاموش شد.

نام درویش‌خان به دلایلی با اولین و اولین‌ها در موسیقی ایرانی پیوند خورده است. وی:

- اولین موسیقی‌دان سنت‌گرای ایرانی است که با اهدای نشان تبرزین، به هنرجویان ممتاز موسیقی گواهی‌نامهٔ فارغ‌التحصیلی داد.
- اولین موسیقی‌دان ایرانی است که در سفارتخانهٔ یک کشور اروپایی (فرانسه) در تهران به اجرای موسیقی پرداخت.

---

۵. ناهید، سال ۶، شمارهٔ ۳۴، شنبه ۵ آذر ۱۳۰۵، ۲۱ جمادی‌الاول ۱۳۴۵، صص ۱ و ۲.

- اولین موسیقی‌دان ایرانی است که از اولیای فرهنگی یک کشور اروپایی (فرانسه) موفق به دریافت نشان شد.
- جزو اولین موسیقی‌دانان سنت‌گرای ایرانی است که با خط نت آشنایی پیدا کردند.
- اولین موسیقی‌دانی است که مرگ او انعکاس فراوانی در جامعه یافت و با تشییع آبرومندانه‌ای به خاک سپرده شد. به گواهی مطبوعات دوران قاجار و اوایل عصر پهلوی، خبر درگذشت هیچ یک از موسیقی‌دانان هم‌دورهٔ درویش‌خان که پیش از وی بدرود حیات گفتند اینچنین در جراید منعکس نشده و مورد توجه قرار نگرفته است[۶] که برای این مسئله، سه دلیل می‌توان متصور شد: یکی محبوبیت فراوان وی به دلیل خصلت‌های نیک انسانی، دوم نوع درگذشت دلخراش او که شوکی ناگهانی بر جامعه وارد کرد و دیگری آبرو و شأنی که این موسیقی‌دان متعهد با فعالیت‌های عام‌المنفعهٔ اجتماعی برای موسیقی و اهالی موسیقی به ارمغان آورده بود.[۷]

ابراهیم ناهید دربارهٔ آبرو بخشیدن وی به عالم ساز و موسیقی چنین نوشته است: «درویش یگانه کسی بود که دست طبیعت به این مملکت اهدا کرد و با تحصیلات و بردن رنج و زحمت و قریحهٔ طبیعی و مکارم اخلاق و استغناء طبع، عالم ساز و موسیقی را از حالت موهن و ابتذال و پستی بیرون آورده و به درجهٔ آبرومندی رَسانید که امروز هر کسی مشتاق است فرا گرفتن علم موسیقی را هم ضمیمهٔ تحصیلات و معلومات خود بکند و از اثر تشویقات درویش است که یک نهضت بزرگی در عالم تحصیل موسیقی ایران حاصل گردیده.» (خبر ۵۱)

- اولین موسیقی‌دان از نسل اول موسیقی‌دانان ایرانی است که مزار وی به جا مانده است.
- اولین موسیقی‌دانی است که مجلس ترحیم وی با اجرای موسیقی همراه شد.
- اولین موسیقی‌دانی است که به مناسبت چهلمین روز درگذشت وی کنسرت موسیقی اجرا شد.

---

۶. برای مثال، خبر فوت موسیقی‌دانان بلندمرتبه‌ای چون آقاحسینقلی، میرزا عبدالله و سماع حضور هیچ گاه مانند درویش‌خان چنین بازتابی در مطبوعات نیافته است.

۷. با توجه به اسناد و اخبار کتاب حاضر که نشان‌دهندهٔ نقش غیرقابل انکار درویش‌خان در ارائهٔ آثار فاخر هنری و افزودن به شأن موسیقی در جامعهٔ ایرانی است، نگارنده با تمام احترامی که برای کلنل وزیری قائل است معتقد است وی در سخنرانی‌هایش در تیر ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی که به نفی موسیقی و کنسرت‌های پیش از خود پرداخته و خدمات موسیقی‌دانان متعهد و نوآوری چون درویش‌خان و عارف را نادیده گرفته، از راه انصاف خارج شده است. قابل ذکر است روح‌الله خالقی نیز در قبال چنین رویکردی، وزیری را به طور خفیف و ملایم مورد انتقاد قرار داده است. (رک: سرگذشت موسیقی ایران، ج ۲، صص ۲۰۲ و ۲۰۴ تا ۲۰۷)

- اولین موسیقی‌دان و چهرهٔ شاخص هنری ایران است که قربانی تصادف اتومبیل و سانحهٔ رانندگی شد.
- اولین موسیقی‌دانی بود که پس از مرگش دولت قصد داشت به شرط تصویب مجلس برای خانوادهٔ وی مستمری تعیین کند.
- اولین موسیقی‌دانی بود که به مناسبت درگذشتش کنسرت‌هایی توسط شاگردان و دوستانش برپا شد که این کنسرت‌ها تا سال ۱۳۱۰ نیز ادامه داشت.

با توجه به این که زندگی و آثار درویش‌خان بخشی از تاریخ موسیقی اصیل ایرانی محسوب می‌شود، ضروری است که زندگی این هنرمند بزرگ بیش از پیش مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد که همین مسئله، یکی از اهداف تهیه و تدوین کتاب حاضر به شمار می‌رود.

نگارنده ضمن ارج نهادن به تحقیقات درویش‌پژوهان پیشین و پیشگام: شادروانان احمد خواص، حسینعلی ملاح، روح‌الله خالقی و دوست گرامی و پژوهشگر ارجمند جناب آقای فرهود صفرزاده که الحق پژوهش بسیار شایسته‌ای را به سامان رسانده‌اند[۸] و همچنین تقدیر از زحمات آقای مسعود کوهستانی‌نژاد که با معرفی منابعی ارزشمند، در شناساندن درویش‌خان نقش ارزنده‌ای داشته‌اند[۹] کتاب حاضر را به محضر علاقه‌مندان عرضه می‌دارد.

این کتاب حاصل جستجو و بررسی هزاران صفحه جراید و مجلات از دوران قاجار تا عصر حاضر و حاوی نکاتی تازه‌یاب و منتشرنشده در خصوص درویش‌خان است که در کنار آثار پیشین، موجب شناخت بیشتر این چهرهٔ سرشناس موسیقی ایرانی می‌شود.

در نگاهی گذرا، برخی ویژگی‌های مهم کتاب حاضر عبارتند از:

۱. در سال‌های پس از پیروزی انقلاب مشروطه تا آغاز سلطنت پهلوی، درویش‌خان و عارف بانیان اصلی برپایی کنسرت در پارک‌ها و باغ‌های تهران و یا گراند هتل بودند و همواره در این خصوص نیز بین این دو چهرهٔ مشهور که هر دو موسیقی‌دانانی نوآور، مبتکر و دارای احساس مسئولیت اجتماعی بودند رقابت شدیدی برقرار بوده است.[۱۰]

در کنسرت‌های آن دوران، در یک جبهه درویش‌خان، ملک‌الشعرای بهار و سید حسین طاهرزاده به عنوان آهنگساز، ترانه‌سرا و خواننده حضور داشتند و در طرف دیگر عارف قرار داشت که به تنهایی تمام این استعدادها را یک جا دارا بود.

---

۸. باد خزان (دربارهٔ غلامحسین درویش)، فرهود صفرزاده، انتشارات فنجان، چاپ دوم ۱۳۹۵.

۹. موسیقی در عصر مشروطه، مسعود کوهستانی‌نژاد، انتشارات مهرنامگ، ۱۳۸۴.

۱۰. برای اطلاعات بیشتر در این خصوص، بنگرید به کتاب: (عارف موسیقی‌دان، مهدی نورمحمدی، انتشارات ماهور، ۱۴۰۰، صص ۳۴۵ تا ۳۴۹.)

رقابت بر سر اجرای کنسرت، در بسیاری اوقات بر روابط بین عارف و درویش‌خان اثر منفی بر جای می‌گذاشت و تحت تأثیر همین موضوع بود که مرتضی نی‌داود گفته است: «این دو اصلاً با هم سازش نداشتند.»[۱۱]

با وجود چنین مناسباتی، خبرهای (۱ و ۲)، نشان‌دهندهٔ همکاری درویش‌خان با عارف در اجرای کنسرت در گراند هتل در آبان سال ۱۲۹۴ خورشیدی است.

بر مبنای این اسناد تازه‌یاب و ابراز تشکری که عارف به صورت مکتوب از درویش‌خان در روزنامهٔ نوبهار به عمل آورده مشخص می‌شود که درویش‌خان در تدارک و تهیهٔ ارکستر اولین کنسرتی که عارف در شب ۲۸ ذی‌حجهٔ سال ۱۳۳۳ قمری مطابق با ۱۴ آبان ۱۲۹۴ خورشیدی در گراند هتل به روی صحنه برده نقش مؤثری ایفا کرده است.

این خبرها از آن جا دارای ارزش و اهمیت فراوانی است که تا این لحظه سند دیگری مبنی بر همکاری مشترک عارف و درویش‌خان در اجرای کنسرت به دست نیامده است.

۲. کنسرت‌های درویش‌خان به مثابه یک رویداد مهم فرهنگی در تهران آن روزگار تلقی می‌شده و استقبال فراوانی از آن به عمل می‌آمده است. برای مثال، در روزنامهٔ ایران دربارهٔ کنسرت درویش‌خان در آذر سال ۱۳۰۰ آمده است: «سالون تئاتر گراند هتل مملو از جمعیت شده» (خبر ۳۶) و در روزنامهٔ ناهید نیز دربارهٔ آخرین کنسرت وی در خرداد ۱۳۰۵ چنین به چاپ رسیده است: «با همهٔ شکوه و عظمت، مجلس قدری شلوغ و از هجوم جمعیت سررشتهٔ نظم از دست متصدیان خارج شده بود. آن هم تقصیر از ما نیست، گناه از تنگی جا و عدم وسعت سالن بود.» (خبر ۴۴)

۳. درویش‌خان و عده‌ای از نوازندگان همچون رکن‌الدین مختاری عضو یک جمعیت خیریه بوده و عواید کنسرت‌های خود را به کودکان یتیم و فقرای تهران اختصاص می‌داده‌اند. (خبرهای ۱۰ تا ۱۴و ۱۷ تا ۱۹ و ۲۱ تا ۲۳ و ۲۵ تا ۲۷)

۴. درویش‌خان به همراه رکن‌الدین مختاری و سید حسین طاهرزاده به نفع ملک‌الشعرای بهار مدیر روزنامهٔ نوبهار که به دلیل توقیف این روزنامه و گرانی کاغذ، مقروض شده بود کنسرتی در گراند هتل اجرا کرده است. (خبرهای ۱۵ تا ۱۷)

این موضوع، نکته‌ای است تازه‌یاب و بسیار ارزشمند که در هیچ یک از تحقیق‌های صورت گرفته در خصوص زندگی و آثار درویش‌خان و کتاب‌های مربوط به شرح

---

۱۱. آیندگان، سال ۱۱، شمارهٔ ۳۲۰۵، چهارشنبه ۸ شهریور ۱۳۵۷، ص ۸.

حال ملک‌الشعرای بهار و دیوان اشعار وی نیز نیامده و نشان‌دهندهٔ دوستی مستحکمی است که بین درویش‌خان و بهار وجود داشته است.

۵. بیشتر اشعار کنسرت‌های درویش‌خان (اعم از غزل و تصنیف) از ملک‌الشعرای بهار بوده است. بر همین اساس، دو غزل تازه‌یاب از ملک‌الشعرا به دست آمد که تا کنون در هیچ یک از چاپ‌های دیوان وی منتشر نشده است. (خبرهای ۱۴ و ۲۷)

۶. اعلان‌ها و اخبار مندرج در کتاب حاضر منجر به شناسایی کنسرت‌های درویش‌خان و تهیهٔ فهرستی نسبتاً کامل از این کنسرت‌ها می‌شود. این اعلان‌ها و گزارش‌ها اطلاعات ارزشمندی در خصوص همکاران هنری درویش‌خان، علت و مناسبت اجرای کنسرت، اشعار خوانده شده، دستگاه انتخابی، مکان اجرای کنسرت، مراکز فروش بلیت و قیمت بلیت کنسرت‌های وی به دست می‌دهد.

آنچه از این اطلاعات به دست می‌آید حاکی از این است که:

الف. این کنسرت‌ها دارای آنتراکت و یا زمان تنفس بوده است. (خبرهای ۳۵، ۳۸ و ۱۰۶)

ب. در بعضی از این کنسرت‌ها، در یک پرده فقط قطعهٔ ضربی توسط نوازندگان اجرا شده و این پرده فاقد شعر و یا اجرای خواننده بوده است. (خبرهای ۳۴ و ۳۶)

پ. این کنسرت‌ها با اجرای نمایش‌هایی توسط گروه نمایش کمدی همراه بوده است. (برای مثال، خبرهای ۷، ۱۲، ۱۳، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴)

ت. بعضی از این کنسرت‌ها همچون کنسرت به نفع قحطی‌زدگان روسیه به اشتراک نوازندگان موسیقی اروپایی به روی صحنه رفته است. (خبر ۳۸)

ث. در بعضی از این کنسرت‌ها عبدالله دوامی و سید حسین طاهرزاده به طور مشترک در یک پرده و یا دو پردهٔ مجزا خوانندگی کرده‌اند. برای مثال، این دو خواننده به طور مشترک در کنسرت ۱۶ بهمن سال ۱۲۹۷ در یک پرده خوانندگی کرده‌اند. (خبر ۲۴)

همچنین، خوانندهٔ پردهٔ اول کنسرت ۱۶ آذر سال ۱۳۰۰ عبدالله دوامی و خوانندهٔ پردهٔ سوم همین کنسرت، سید حسین طاهرزاده بوده است. (خبرهای ۲۴ و ۳۶)

افسوس که از این کنسرت‌ها هیچ گونه اثر صوتی‌ای بر جا نمانده است و اگر چنین موضوعی تحقق می‌یافت، می‌توانست به خوبی معرف سبک نوازندگی درویش‌خان و یا شیوهٔ خوانندگی سید حسین طاهرزاده باشد. زیرا مسلّم است که شیوهٔ اجرای این دو هنرمند برجسته در این کنسرت‌ها با شیوهٔ اجرا در صفحات سه یا چهار دقیقه‌ای گرامافون تفاوت بسیار داشته است.

ج. از دیگر نکات سودمند اخبار کتاب حاضر این است که نشان می‌دهد استفاده از ظرفیت کنسرت و گاردن پارتی برای دستگیری از بینوایان و آسیب‌دیدگان حوادث

طبیعی و اجتماعی تا چه حد در ایرانِ آن روزگار مرسوم بوده و چه نیکوست که این رسم پسندیده، بار دیگر توسط موسیقی‌دانان متعهد برای یاری رساندن به فقرا و دمیدن روح نشاط و شادابی به جامعه تجدید شود.

۷. درویش‌خان ساخت موسیقی اپرت «بچهٔ گدا» اثر میرزادهٔ عشقی را بر عهده داشته (خبرهای ۳۹ و ۴۰) که همین موضوع نشان‌دهندهٔ این است که وی تا چه اندازه با تحولات هنری روز همراه و همگام بوده است. بر اساس این نکتهٔ تازه‌یاب می‌توان متصور شد که اگر عمر وی تا تولید فیلم‌های ناطق به درازا می‌انجامید، چه بسا ممکن بود برای این گونه فیلم‌ها موسیقی نیز بسازد.

۸. نوازندگی درویش‌خان برای پیرم‌خان ارمنی در منجیل و کنسرت وی و نوازندگان همراهش در رشت با حضور محمدولی‌خان تنکابنی رهبر مشروطه‌خواهان گیلان، از مهم‌ترین اخبار کتاب حاضر محسوب می‌شود. (خبر ۹۹)

درویش‌خان و همکارانش که به دعوت شرکت گرامافون برای پر کردن صفحه عازم لندن بودند، در هنگام گذر از رشت، به دستور محمدولی‌خان تنکابنی مجبور می‌شوند کنسرتی در این شهر به نفع مشروطه‌خواهان اجرا کنند.

این دوران مصادف با هنگامی بوده است که مشروطه‌خواهان گیلانی با به قتل رساندن آقابالاخان سردارافخم حاکم رشت در باغ مدیریه، این شهر را به تصرف خود درآورده و سودای حرکت به طرف تهران را در سر می‌پرورانده‌اند.

این خبر از جهات ذیل دارای اهمیت است:

الف. این کنسرت، نخستین کنسرت شناخته‌شدهٔ ایرانی است که در سالن اجرا شده است.

ب. مشروطه‌خواهان که قصد حمله به تهران و برکناری محمدعلی‌شاه از سلطنت را داشتند، برای تأمین مخارج قشون‌کشی خود، از ظرفیت موسیقی استفاده کرده و با استفاده از بلیت‌فروش‌های مسلح که به طور غیرمستقیم نشان از تهدید و ارعاب اهالی رشت به خرید بلیت داشته است موفق به فروش مبلغ بسیار گزاف پنجاه هزار تومان بلیت برای این کنسرت می‌شوند. به چنین مطلب مهمی در هیچ یک از تواریخ مربوط به انقلاب مشروطیت اشاره‌ای نشده است.

۹. درویش‌خان با خط نت آشنایی داشته است. (خبرهای ۷۴ و ۹۰)

(قابل ذکر است که کلنل وزیری نیز در دستنویس خود بر چنین مطلبی صحه گذارده است.[۱۲])

---

۱۲. تاریخ موسیقی ایران در نسخهٔ دستنویس کتاب تاریخ موسیقی علینقی وزیری، سپنتا حامدی‌نژاد، فصلنامهٔ موسیقی ماهور، شمارهٔ ۸۹، پاییز ۱۳۹۹، ص ۲۰۵.

۱۰. کمک مالی هنرمند بزرگ و مشهوری چون کمال‌الملک به خانوادهٔ درویش‌خان، نشان از عظمت مقام هنری و جایگاه والای وی در میان هنرمندان دارد. (خبر ۷۲)
۱۱. اشعار سروده شده در رثای درویش‌خان، نشان‌دهندهٔ محبوبیت فراوان او در میان اهل ادب، هنر و فرهنگ است. (خبرهای ۵۳، ۵۴، ۵۹، ۶۱، ۶۴، ۷۵ تا ۷۹)
۱۲. خبر (شمارهٔ ۱۰۶) نشان‌دهندهٔ این است که درویش‌خان در روز دوشنبه ۲۰ شعبان سال ۱۳۲۷ مطابق با ۱۵ شهریور ۱۲۸۸ خورشیدی در کنسرتی که انجمن اخوت به مناسبت پیروزی مشروطه‌خواهان و فتح تهران با عنوان «جشن نصرت ملی» اجرا کرده حضور داشته که در کتاب «خاطرات و اسناد ظهیرالدوله» به آن اشاره‌ای نشده و مطلبی تازه‌یاب در خصوص زندگی وی محسوب می‌شود.

❊ ❊ ❊

در خصوص اخبار کتاب حاضر ذکر سه نکته ضروری است:
۱. ترتیب و توالی چاپ اخبار در کتاب بر اساس تاریخ انتشار آن‌ها در مطبوعات بوده تا خواننده از لحاظ تاریخی در جریان اخبار و وقایع مرتبط با درویش‌خان قرار گیرد و به شناخت دقیق‌تری دربارهٔ وی دست پیدا کند.
۲. در اخبار بعضی از کنسرت‌ها، اشاره‌ای به نام درویش‌خان نشده است که از طریق قرینه و یا اخبار بعدی، از حضور درویش‌خان در آن کنسرت اطلاع یافته‌ایم. (برای مثال، خبرهای ۱۱ تا ۱۳)
۳. در انتهای برخی اخبار، توضیحات سودمند پژوهشی تحت عنوان «پی‌نوشت» آورده شده است که در شناخت بیشتر زندگی و آثار درویش‌خان تأثیر فراوانی دارد. دستاوردهای مهم و ارزشمند برخی از این پی‌نوشت‌ها عبارتند از:
- بر اساس دستیابی نگارنده به اطلاعات سجلی درویش‌خان، تاریخ صحیح تولد، محل تولد، نام مادر و نشانی منزل وی در هنگام گرفتن ورقهٔ هویت (شناسنامه) به دست آمد. (پی‌نوشت خبر ۲۰)
- بر اساس دستیابی نگارنده به اطلاعات سجلی دختر درویش‌خان، سال تولد و تاریخ فوت وی به دست آمد. (پی‌نوشت خبر ۲۰)
- بر اساس اسناد به دست آمده، مشخص شد بر خلاف تلقی رایج و مشهور، درویش‌خان اولین قربانی اتومبیل در ایران نیست. (پی‌نوشت خبر ۴۵)
- برای اولین بار عکس و بیوگرافی مختصری از میرزا حسن اعتضادی نوازندهٔ نابینای تار که از شاگردان درویش‌خان بوده است به دست آمد. (پی‌نوشت خبر ۸۰)

- با توجه به این که منزل مسکونی درویش‌خان در هنگام گرفتن شناسنامه در سال ۱۲۹۷ در کوچهٔ درویش‌خان قرار داشته و بنا به گفتهٔ نورعلی‌خان برومند این خانه تا اواسط دههٔ ۴۰ خورشیدی در تملک دختر درویش‌خان بوده، موضوع فروش خانهٔ درویش‌خان به منظور تأمین خرج سفر به فرنگ جهت ضبط صفحه، از جمله مطالب نادرستی است که در نوشته‌های برخی اهالی موسیقی راه یافته است. (پی‌نوشت خبر ۲۰ و ۹۷)

در خاتمه ذکر این نکته ضروری است که در تألیف این کتاب، عده‌ای از دوستان و پژوهشگران ارجمند و گرانقدر به طرق گوناگون یاری‌رسان نگارنده بوده‌اند که سپاسگزاری و قدردانی از ایشان بر نگارنده فرض است. بر همین اساس، از:

فرهیختهٔ ارجمند جناب آقای عنایت‌الله رحمانی که با علو طبع و سخاوتمندی روزنامه‌ها و مجلات مورد نیاز را در اختیار نگارنده قرار دادند، دوست فاضل گرانقدر جناب آقای وهرز پوراحمد به دلیل همراهی‌های ارزنده در شناسایی کوچهٔ درویش‌خان (بر اساس تقریرات نورعلی‌خان برومند و نقشهٔ تهران قدیم در سال ۱۳۰۸)، تهیه عکس‌هایی از این کوچه، در اختیار قرار دادن نمونه برچسب‌هایی از صفحات درویش‌خان و ترجمهٔ مطلب مربوط به گروه موسیقی‌دانان ایرانی در شمارهٔ ۵ روزنامه گرامافون نیوز، دوست فاضل و هنرمند ارجمند جناب آقای مهدی فراهانی برای در اختیار قرار دادن تصویر روزنامهٔ گرامافون نیوز و آشنا ساختن نگارنده با سایت مرحوم مایکل کنی‌یر، جناب آقای امیرمهدی مصلحی به دلیل در اختیار قرار دادن عکس سنگ مزار درویش‌خان، جناب آقای علی‌رضا خرسند برای تهیهٔ عکس از کوچهٔ درویش‌خان در روستای زیدشت طالقان و عکس تابلوی ورودی این روستا، جناب استاد نصرالله حدادی که موجبات آشنایی نگارنده با آقای علیرضا خرسند را فراهم آوردند، جناب آقای پویا دارابی به دلیل جدیت و درایت در صفحه‌آرایی و ویرایش تصاویر و جناب آقای سید محمد موسوی مدیر محترم مؤسسهٔ فرهنگی‌ـ هنری ماهور که از چاپ این اثر استقبال کرده و برگ زرین دیگری بر خدمات ارزندهٔ خود به فرهنگ و موسیقی ایران افزودند صمیمانه سپاسگزاری و قدردانی کرده و برای یکایک این عزیزان از درگاه یگانهٔ بی‌همتا شادی، تندرستی و توفیق مسئلت دارم.

مهدی نورمحمدی